

Adam Szymanowicz

Kozackie formacje w służbie III Rzeszy

Wstęp

Kozacy podlegli władzy carskiej byli wykorzystywani do ekspansji prowadzonej przez Imperium Rosyjskie począwszy od XVI w. Władze rosyjskie stopniowo ograniczały ich autonomię i jednocześnie przystosowały ich organizację do własnych potrzeb wojskowych. Starszyzna kozacka otrzymywała stopnie oficerskie i rosyjskie szlachectwo. W XIX i na początku XX w. Kozacy uchodzili za podporę rządów carskich i byli przeznaczani do tłumienia powstań i ruchów niepodległościowych. W czasie wojny domowej w Rosji znaczna część z nich opowiedziała się po stronie białych. W 1920 r. władze sowieckie zlikwidowały formacje kozackie, a od 1925 r. zaczęły likwidować odrębności kozackie.

W czasie wojny polsko-bolszewickiej u boku Wojska Polskiego walczyły również oddziały kozackie. Po zakończeniu wojny władze polskie wspierały emigrację kozacką gotową współpracować z Polakami. Pomoc udzielana tej emigracji była jednym z elementów akcji prometejskiej zainicjowanej przez Józefa Piłsudskiego. Patronat nad akcją prometejską objął Oddział II Sztabu Generalnego¹ Wojska Polskiego (czyli organ wywiadu i kontrwywiadu wojskowego II Rzeczypospolitej) przy współpracy z Ministerstwem Spraw Zagranicznych².

Znaczna część emigracji kozackiej organizowała się pod hasłem utworzenia jednego wspólnego narodu i państwa – *Kozakii*. Główne jej skupiska znajdowały się na terytorium krajów bałkańskich, Francji, Czechosłowacji, Polski i w Niemczech. Zważywszy na fakt, iż ich głównym wrogiem była sowiecka Rosja, część Kozaków zwróciła się o pomoc do Polski. Rzeczpospolita z kolei starała się wykorzystać kozacki potencjał do realizacji polityki prometejskiej. Jednakże konflikty występujące w środowisku kozackim, często o charakterze osobistym, a także niemożność osiągnięcia przez nich porozumienia z emigracją związaną z Ukraińską

¹ Od 1928 r. Sztabu Głównego.

² Szerzej na ten temat: A. Шимановіч, Ю. Лесик, *Вільне козацтво і військова розвідка II Речі Посполитої в контексті політики prometeїзму*, „Военно-історичний вісник: Збірник наукових праць Національного університету оборони України” 2017, вип. 3, s. 10-12.

Republiką Ludową czy północno-kaukaską uniemożliwiało wejście Kozaków do organizacji prometejskich³.

Kwestia kozacka nie była również sprawą priorytetową w polskich planach prometejskich, chociażby ze względu na jej stosunkowo niewielką liczebność⁴. Pewne znaczenie miał tu z pewnością również fakt, iż część emigracji kozackiej pozostawała w bliskich kontaktach z emigracją rosyjską. Ponadto w drugiej połowie lat 30. XX w. coraz więcej Kozaków pozostających na emigracji skłaniało się do współpracy z III Rzeszą, m.in. w końcu 1939 r. z inicjatywy Niemców w Pradze powstało Zjednoczenie Wszechkozackie, które w 1940 r. zostało przemianowane na Zjednoczenie Wszechkozackie w Rzeszy Niemieckiej⁵. Fakt ten był zapowiedzią dalszej współpracy, która zaowocowała w późniejszym czasie powstaniem kozackich formacji wojskowych walczących u boku Wehrmachtu.

W jednym z opracowań polskiego wywiadu z 1941 r. czytamy, że po rozpoczęciu operacji *Barbarossa* Kozackie Centrum Narodowe w Pradze wysłało telegram na adresy najważniejszych przywódców III Rzeszy, w którym w imieniu wszystkich Kozaków, zarówno tych przebywających na emigracji, jak i tych pozostających w ZSRS, wyrażano *uczucie radości i wierności Niemcom*, oddając się jednocześnie do *ich dyspozycji*. Pisma te miały zostać potwierdzone manifestacyjnym zebraniem Kozaków przebywających w Pradze w dniu 28 VI 1941 r.

Ponadto Centrum Kozackie ogłosiło rejestrację Kozaków, zarówno cywilnych, jak i wojskowych, znajdujących się na terenie państw europejskich. Wielu Kozaków – czytamy dalej w opracowaniu *dwójki*⁶ – miało zgłosić się jeszcze w czerwcu 1941 r. do formacji kozackiej służącej w mundurach Wehrmachtu, która w krótkim czasie w liczbie 500 *szabel* miała zostać wysłana na front wschodni⁷.

³ *Ibidem*, s. 15-16.

⁴ Na emigracji miało przebywać ok. 9 tys. Kozaków, z tego w Jugosławii – 3 tys., Bułgarii – 2 tys., Polsce, Francji i Rumunii – po 1 tys., w Niemczech – ok. 300 i w pozostałych państwach – 700. (S. Mikulicz, *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1971, s. 192-193). Natomiast grupa skupiona wokół Biłego miała w 1934 r. liczyć ok. 300 osób (*II Rzeczypospolita wobec ruchu prometejskiego*, P. Libery (red.), Warszawa 2013, *Ustne sprawozdanie mjr. Włodzimierza Dąbrowskiego z sytuacji organizacji prometejskich w Paryżu. Załącznik do L.dz. 69/1934 z 9 marca 1934 r.*, s. 293).

⁵ *От атамана Общеказачьего Объединения генерал-лейтенанта Е.И. Балабина*, „Вестник Общеказачьего Объединения в Протекторате Чехия и Моравия” 1940, № 1, s. 1-2.

⁶ Potoczna popularna nazwa Oddziału II Sztabu Generalnego/Głównego Wojska Polskiego.

⁷ Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, kol. A. XII. 3/39, *Sprawy prometejskie. Ukraina sowiecka a wojna sowiecko-niemiecka*. Opracowanie Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza z 1941 r.

Kozacki Stan

Wkrótce po napaści III Rzeszy na ZSRS, w krótkim czasie – na początku sierpnia 1941 r. na terytorium Północno-Kaukaskiego Okręgu Wojskowego władze sowieckie sformowały, głównie z Kozaków, 16 dywizji kawalerii, z których 6 natychmiast wysłano na front. W ciągu całej wojny z Kozaków utworzono ponad 70 jednostek bojowych. Ówczesna prasa sowiecka i późniejsze sowieckie opracowania naukowe podkreślały męstwo jednostek kozackich w walce z niemieckim najeźdźcą.

Już wkrótce po rewolucji październikowej Kozacy jako społeczność uznani zostali przez bolszewików za *kułaków i wrogów ludu*, w związku z tym byli przeznaczani, przede wszystkim ci bogaci, do fizycznej likwidacji. Często jednak mordowano wszystkich Kozaków i bez takiego rozróżnienia. Rozprawę z Kozakami Lenin określił nawet, jako *bolszewicką Wandę*⁸. Kozacy byli więc gotowi do zemsty za ofiary poniesione w okresie rewolucji, wojny domowej, kolektywizacji i masowych represji z lat 30. XX w.⁹. Latem 1942 r. oddziały Wehrmachtu wkroczyły na tereny Donu, Kubania i Tereku. Żołnierze niemieccy często byli witani przez ludność kozacką chlebem i solą oraz obsypywani kwiatami¹⁰. Urzędnicy niemieckiej administracji wojskowej i cywilnej, a także Abwehry i SD zaczęli nawiązywać kontakty z lokalnymi kozackimi działaczami. Rozpoczęto tworzenie struktur lokalnego samorządu kozackiego, oddziałów samoobrony, wybory atamanów. Kozacy otrzymali gwarancje swobód kulturalnych, edukacyjnych i religijnych¹¹.

W sierpniu 1942 r. niemieckie władze wojskowe opublikowały *Regulamin 8000*, który klasyfikował obywateli Związku Radzieckiego na sześć kategorii, precyzując jednocześnie oficjalne stanowisko, co do możliwości wykorzystania ich w armii niemieckiej i stosunku do nich. Według tego dokumentu jedynie Kozacy, Turkmeni i Tatarzy krymscy mogli być traktowani na równi z żołnierzami niemieckimi¹².

Niemcy podjęli również ideologiczne środki w celu uzasadnienia wykorzystania Kozaków jako swego sojusznika. Powstały więc opracowania „naukowe” wywodzące pochodzenie Kozaków od Ostrogotów, a więc ludu pochodzenia germańskiego, osiadłych w III i IV w. po Chr. na północnych wybrzeżach Morza Czarnego¹³.

⁸ S. Courtois i in., *Czarna księga komunizmu. Zbrodnie, terror, prześladowania*, Warszawa 2001, s. 30.

⁹ A. Козлов, *Великая Отечественная война и казаки* [I II 2006], <http://www.relga.ru/Environment/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=883&level1=main&level2=articles> (20 X 2014).

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ С. Чуев, *Проклятые солдаты. Предатели на стороне III рейха*, Москва 2004, s. 143-144.

¹² A. Szymanowicz, *Pomiędzy Warszawą a Elbrusem i Moskwą. Aktywność niepodległościowa narodów Północnego Kaukazu i polska polityka prometejska*, Wrocław 2017, s. 187.

¹³ A. Козлов, *op.cit.*

Wzmianki w oficjalnych niemieckich dokumentach o Kozakach walczących po stronie niemieckiej pojawiły się w połowie grudnia 1941 r., chociaż najprawdopodobniej już latem, bądź jesienią tego samego roku oddział kozackiej kawalerii miał być wykorzystywany na froncie wschodnim do działań rozpoznawczych¹⁴. Natomiast chrztem bojowym pierwszych pododdziałów Kozaków Dońskich miało być zniszczenie sowieckich grup partyzanckich w bagnach nad Donem¹⁵. Później Kozacy prowadzili walki z sowieckim podziemiem i partyzantką na obszarach Donu, Kubania i Tereku z pomocą SD, a zwłaszcza Abwehry. Wywiad niemiecki utworzył zresztą również specjalne kozackie grupy dywersyjno-rozpoznawcze działające na tyłach wojsk sowieckich¹⁶.

We wrześniu 1942 r. w Nowoczerkasku, za zgodą władz niemieckich, odbyło się kozackie zgromadzenie, na którym wybrano Sztab Wojska Dońskiego z Siergiejem Pawłowem na czele, który przyjął stopień pułkownika, a następnie również funkcję atamana marszowego Kozaków Dońskich. Sztab stał się w praktyce głównym przedstawicielstwem kozackim wobec władz niemieckich. Nowy organ zaczął szybko organizować jednostki kozackie do walki z Armią Czerwoną. W listopadzie 1942 r. Kozacy Dońscy otrzymali od Niemców pozwolenie na tworzenie pułków. W ten sposób wkrótce powstał 1. Pułk Kozaków Dońskich, a później również inne oddziały i pododdziały¹⁷.

Dnia 5 XI 1942 r. Pawłow wysłał rządowi niemieckiemu deklarację Wojska Dońskiego. Powołując się na owocną współpracę Kozaków Dońskich z Niemcami w 1918 r. kozacki dowódca zwracał się z wnioskiem do rządu niemieckiego o uznanie suwerenności Republiki Donu, która prowadziłaby wspólną walkę z bolszewikami w sojuszu z III Rzeszą. Ataman liczył również na to, że w ramach *ustanowienia sojuszniczych stosunków* rząd niemiecki zwolni natychmiast wszystkich przetrzymywanych w niemieckich obozach jeńców-Kozaków pochodzących z wszystkich kozackich wojsk i odeśle ich do sztabu tworzącej się armii kozackiej. Postulował również zwolnienie wysłanej na roboty do Rzeszy młodzieży pochodzącej z ziem kozackich, a także wycofanie niemieckich komisarzy gospodarczych z terenów kozackich i dostarczanie z nich zaopatrzenia dla armii niemieckiej na podstawie dwustronnych umów. Niemcy w odpowiedzi na deklarację powołali przy Ministerstwie Rzeszy ds. Okupowanych Terytoriów Wschodnich Kozacki Zarząd Donu, Kubania i Tereku. Polepszyli przede wszystkim los robotników przymusowych z ziem kozackich dając im status wolnych robotników.

¹⁴ S. Newland, *Kozacy w Wehrmachcie 1941-1945*, Warszawa 2010, s. 88-90.

¹⁵ С. Чуев, *Проклятые солдаты...*, s. 144.

¹⁶ Idem, *Казачьи формирования немецких спецслужб* [12 IV 2008], <http://www.gipanis.ru/?level=908&type=page&lid=879> (20 X 2014); idem, *Проклятые солдаты...*, s. 175-181.

¹⁷ *Ibidem*, s. 144-146.

Początkowa niechęć Hitlera do Kozaków miała zamienić się w podziw dla ich żołnierskich umiejętności. Był jednak przeciwny w ubieraniu ich w niemieckie mundury. Twierdził, że powinni posiadać własne – kozackie.

Po klęsce pod Stalingradem Niemcy opuścili tereny Donu, Kubania i Tereku. 1 Pułk Kozaków Dońskich brał udział w zaciętych walkach o Nowoczerkask 12-13 II 1943 r., który po ciężkich walkach musiał opuścić wraz z Niemcami. W toczonych następnie walkach w rejonie Matwiejewa Kurgana¹⁸ 14-21 II 1943 r. pułk został rozbity. Z ok. 900 Kozaków po tej bitwie pozostało ok. 60 ludzi, a wśród nich Pawłow. Duże straty poniosły w walkach również inne oddziały kozackie¹⁹.

Już 2 I 1943 r. dowódca Grupy Armii „A” – gen. Paul von Kleist podpisał rozkaz o utworzeniu Kaukaskiego Sztabu Ewakuacji Uchodźców. Była w nim mowa o tym, że na Zachód mogą być ewakuowani Górale kaukascy i Kozacy Terscy, przy czym wszelkiej pomocy zobowiązane były udzielić im niemieckie komendantury. W ten sposób tysiące ludzi porzuciło swe domy i udało się na zachód. Wkrótce zaczęli do nich dołączać pozostali Kozacy, których kolumny były atakowane przez sowieckie lotnictwo i oddziały działające za linią frontu. Według danych pochodzących z Kozackiego Zarządu Donu, Kubania i Tereku, sporządzonych w lipcu 1943 r., ewakuowano prawie 281 tys. osób (mężczyzn, kobiet i dzieci) z tych trzech ziem kozackich²⁰.

Główną masę tych uciekinierów przez pewien czas skoncentrowano w pobliżu miasta Płoskirów²¹. Zgromadzone wokół atamana Pawłowa tłumy uciekinierów zorganizowano w tzw. Kozacki Stan, czyli strukturę administracji wojskowej przypominającej tradycje Kozaków siczowych. Podczas przemieszczania się przez terytorium Ukrainy do Kozackiego Stanu dołączał się potok mniejszych grup uchodźców ze wschodniej części Ukrainy narażonych na ataki partyzantów. Kozacy zostali przemieszczeni na teren północnej Białorusi – w rejon Baranowicz, Stołpców, Nowogródka, gdzie wydzielono dla ich rozmieszczenia 180 tys. hektarów ziemi. Utworzyli tam własną diecezję prawosławną prowadzoną przez o. Wasilija Grigoriewa.

Obszar ten był uważany za partyzancki, więc Kozacy od razu trafili do walki. W nowej lokalizacji nastąpiło przegrupowanie się sił kozackich. Sformowano 11 nowych kozackich pułków piechoty – po 1200 ludzi w każdym. Zostały one uzbrojone przez Niemców w zdobyczną sowiecką broń i mundury z niemieckich magazynów. Dnia 17 VI 1944 r. w niewyjaśnionych okolicznościach zginął ataman Pawłow. Jego następcą został sotnik Timofiej Domanow awansowany do stopnia pułkownika.

¹⁸ Przysiółek w obwodzie rostowskim.

¹⁹ С. Чуев, *Проклятые солдаты...*, s. 148.

²⁰ А. Козлов, *op.cit.*

²¹ Obecnie Chmielnicki w zachodniej części Ukrainy.

Tymczasem front coraz bardziej zbliżał się do terenów zajmowanych przez Kozaków. Na lewym brzegu Niemna, w pobliżu Lubcza, przez 5 dni walczył w okrążeniu 5 pułk kubański, który został uratowany przez oddziały Waffen-SS. Jednocześnie uchodźcy byli coraz częściej atakowani przez sowieckich partyzantów, którym przejściowo udało się nawet zablokować ze wszystkich stron Kozacki Stan. Jednak Kozakom w ciężkich walkach udało się przebić w kierunku Grodna, a na początku lipca znaleźli się w rejonie Białegostoku. Za walki na Białorusi Domonow oraz dowódca 5 tatarskiego pułku – Nazykow, otrzymali Żelazne Krzyże I klasy. Pomniejszymi odznaczeniami Niemcy udekorowali również 286 innych Kozaków.

Kozacki Stan przesuwiał się wraz z frontem coraz bardziej na zachód. Dnia 1 VIII 1944 r. w Warszawie wybuchło powstanie. Niektóre kozackie oddziały²² wzięły udział w walkach z powstańcami²³. Kozacy stanowili najliczniejszą grupę spośród żołnierzy cudzoziemskich walczących w tym czasie przeciwko Polakom w Warszawie²⁴.

Dnia 6 VII 1944 r. miała zapaść decyzja o przemieszczeniu Kozackiego Stanu do północno-wschodnich Włoch. Niecały rok wcześniej, 29 IX 1943 r. premier Włoch – marszałek Pietro Badoglio podpisał akt bezwarunkowej kapitulacji wobec aliantów, a 13 X król Wiktor Emanuel III wypowiedział wojnę Niemcom i Japonii. Uwolniony z aresztu przez niemieckich komandosów Benito Mussolini ogłosił 18 IX 1943 r. powstanie na włoskich terenach kontrolowanych przez Niemców Włoskiej Republiki Socjalnej – tworu państwowego zależnego od III Rzeszy.

Kozacki Stan został rozmieszczony na wydzielonej z tegoż państewka Strefie Operacyjnej Regionu Wybrzeża Adriatyku²⁵ i podporządkowany operacyjnie Wyższemu Dowódcy SS i Policji tegoż regionu. Obejmowała ona tereny znajdujące się w pobliżu takich miast, jak Udine, Gorzyca, Triest, Pula²⁶, Rijeka²⁷ i Lublana²⁸. Był to obszar podległy bezpośrednio niemieckiej administracji. W sierpniu 1944 r. był to teren najbardziej intensywnej działalności partyzanckiej skierowanej przeciwko Niemcom i władzy Mussoliniego. Tamtejszemu ruchowi oporu udało się nawet wyzwolić niewielki obszar, na którym zorganizował lokalne władze²⁹.

²² W tłumieniu powstania uczestniczyły: kozacki batalion policyjny, 5 Kubański Pułk Kozacki, batalion 570 Pułku Ochronnego i sotnia konwojowo-ochronna.

²³ С. Чув, *Проклятые солдаты...*, s. 149-151.

²⁴ H. Kuberski, J. Gdański, *Uporczywa legenda: „Własowcy” w Powstaniu Warszawskim* [31 VII 2008], <http://www.historia.gildia.pl/wiek-xx/wojskowosc/ii-wojna-swiatowa/wlasowcy-w-powstaniu-warszawskim> (22 X 2014).

²⁵ Niem. *Operationszonen Adriatisches Küstenland*; wł. *Zona di Operazioni del Litorale Adriatico*.

²⁶ Obecnie miasto w Chorwacji.

²⁷ Obecnie miasto w Chorwacji.

²⁸ Obecnie stolica Słowenii.

²⁹ S. Piovesan, *I cosacchi in Carnia e la battaglia di Pani di Raveo (1944 – 1945)* [24 VIII 2013], [http://www.piovesan.net/raveo/I cosacchi in Carnia \(1944\) e la battaglia di Pani di Raveo.pdf](http://www.piovesan.net/raveo/I%20cosacchi%20in%20Carnia%20(1944)%20e%20la%20battaglia%20di%20Pani%20di%20Raveo.pdf) (25 X 2014).

Większość Kozackiego Stanu została przetransportowana do Włoch koleją w dniach 20 VII-10 VIII 1944 r. Władze niemieckie dążyły do tego, aby Kozacy identyfikowali się ze sprawą III Rzeszy poprzez przyznanie im bezpiecznego miejsca do zamieszkania oraz nadanie ich organizacji autonomii, a także możliwości kultywowania własnych tradycji i zwyczajów³⁰. Według raportu awansowanego do stopnia generała-majora Domanowa z końca kwietnia 1945 r. Kozacki Stan miał w tym czasie liczyć ponad 31,5 tys. ludzi, z czego ponad 18 tys. żołnierzy³¹ zorganizowanych w grupę (korpus) składający się z dwóch dywizji. Obok Kozaków mieli tam przybyć również kolaborujący z Niemcami przedstawiciele ludności Kaukazu, Uralu i Turkmenistanu.

Miejscowe okupacyjne władze niemieckie nie przygotowały się do tego, aby zapewnić Kozakom warunki lokalowe i podstawowe źródła utrzymania. Według włoskich opracowań Kozacy wyjeżdżali konno w teren i rabowali wszystko, co mogło być wykorzystane w celu zapewnienia minimalnego poziomu przeżycia. Początkowo Kozacy zajmowali obiekty użyteczności publicznej takie jak szkoły. W celu rozlokowania Kozaków wysiedlano miejscową ludność niektórych miejscowości (zdarzały się przypadki, że musiała ona opuścić swe domostwa w ciągu 24 godzin), w innych przypadkach kwaterowano ich wspólnie z miejscowymi³². Terytorium okupowane przez Kozaków podzielono na 44 stacje, a ich nieformalną stolicą stało się miasteczko Tolmezzo. Tam zorganizowali własne szkoły, szpitale, różne instytucje kulturalne itp.

Według wspomnień miejscowych Kozacy traktowali ludność na zamieszkałych obszarach tak jak ludność podbitą. Ze wspomnień tych możemy dowiedzieć się również, że niektóre kozackie rodziny otrzymały nadziały ziemi, którą uprawiały. Niektórzy świadkowie podają również, że Kozacy dopuszczali się rabunków, a nawet zdarzały się gwałty i morderstwa dokonywane na miejscowej ludności. Nakazywali również miejscowym, np. dostarczanie im siana dla koni³³. Oddziały Kozackiego Stanu podlegały w północnych Włoszech SS-Gruppenführerowi Odilo Globocnikowi, osławionemu katowi Zamojszczyzny i twórcy obozów koncentracyjnych na Majdanku i w Sobiborze³⁴.

Początkowo miejscowe dowództwo niemieckie wiele obiecywało sobie po przybyciu Kozaków, oczekując dobrze zorganizowanych i uzbrojonych pułków i brygad, które od razu przystąpiłyby do rozprawy z partyzantami, gdy tym-

³⁰ P. Stefanutti, *1944-45: l'occupazione cosacco-caucasica della Carnia e dell'Alto Friuli*, <http://www.carnialibera1944.it/documenti/occupazioneecosacca.htm> (25 X 2014).

³¹ М. Шкаровский, *Казачий стан в Северной Италии*, „Новый Журнал” 2006, № 242, <http://magazines.russ.ru/nj/2006/242/sh16.html> (23 X 2014).

³² W tym przypadku Kozacy zajmowali najczęściej parter, a właściciele wysiedlali na piętra obawiając się ich współpracy z partyzantami (S. Piovesan, *op.cit.*, s. 3).

³³ P. Stefanutti, *op.cit.*

³⁴ J. Hoffmann, *Rosyjscy sojusznicy Hitlera: Własow i jego armia*, Warszawa 2008, s. 242.

czasem w pierwszych transportach miały przybywać osoby cywilne czyli rodziny kozackie³⁵.

Jednak dzięki pomocy Kozaków siłom okupacyjnym udało się zepchnąć włoskich partyzantów w góry i zabezpieczyć najważniejsze szlaki komunikacyjne. Walki z partyzantami trwały zresztą z różnym nasileniem do końca pobytu Kozackiego Stanu we Włoszech. Zdarzały się jednak również i dezercje³⁶. Z Kozaków, którzy zbiegli do partyzantów, powstał nawet batalion im. Stalina³⁷.

W czasie walk z partyzantami życie straciło 996 Kozaków, a ponadto na skutek bombardowań przeprowadzonych przez sowieckie samoloty na miejscowości zasiedlone przez nich zginęły 1254 osoby, w większości kobiety i dzieci³⁸.

W tym czasie gen. Andriej Własow czynił wysiłki, aby podporządkować Kozacki Stan kierowanym przez siebie Siłom Zbrojnym Komitetu Wyzwolenia Narodów Rosji. Znalazł nawet w tym poparcie wśród niektórych kozackich atamanów. Tej propagandzie aktywnie przeciwdziałał gen. Piotr Krasnow. Niemniej jednak ok. 200 Kozaków opuściło Kozacki Stan wraz z rodzinami. Zdecydowana większość Kozaków opowiedziała się za odrębnością. W końcu marca 1945 r. generał Krasnow powołał w ramach wspomnianego wyżej Komitetu Radę Wojsk Kozackich³⁹.

Dnia 22 IV 1945 r. do dowództwa Kozackiego Stanu przybyli trzej oficerowie partyzantcy stawiając ultimatum, domagając się złożenia broni i opuszczenia terytorium Włoch. Kozacy zdecydowali się na przedostanie się do południowej Austrii, gdzie zamierzali poddać się aliantom. Po negocjacjach z partyzantami do 7 V Kozakom udało się przekroczyć granicę włosko-austriacką, a następnie rozlokowali się w dolinie rzeki Drawy między miastami Lienz i Oberdrauburg, gdzie poddali się Brytyjczykom⁴⁰.

Już pierwszego dnia po poddaniu się Kozacy zostali rozbrojeni. Broń pozostawiono jedynie oficerom i co dziesiątemu żołnierzowi. W końcu maja 1945 r. oficerowie kozaccy zostali aresztowani pod pozorem zaproszenia na konferencję, a następnie przekazani władzom sowieckim. Dnia 1 VI Brytyjczycy w dramatycznych okolicznościach przystąpili do wywiezienia, a następnie przekazania Sowietom pozostałych Kozaków, w tym również osób cywilnych. Stawiających opór żołnierze brytyjscy bili często do nieprzytomności pałkami i kolbami karabinów, a także kłuli bagnetami. Do uciekających strzelano. Wielu z Kozaków zostało

³⁵ P. Stefanutti, *op.cit.*

³⁶ J. Gdański podaje, że spośród żołnierzy Kozackiego Stanu 69 przeszło na stronę partyzantów, a 44 zostało uznanych za zaginionych (J. Gdański, *Zapomniani żołnierze Hitlera*, Warszawa 2005, s. 151).

³⁷ С. Чуев, *Проклятые солдаты...*, s. 154-155.

³⁸ J. Gdański, *op.cit.*, s. 151.

³⁹ С. Чуев, *Проклятые солдаты...*, s. 154-155.

⁴⁰ S. Newland, *op.cit.*, s. 88-90.

zabitych⁴¹. Ten sam los spotkał żołnierzy innych formacji kozackich – w tym również Kozackiego Korpusu Kawalerii i Rezerwy Wojsk Kozackich.

Sowieci przystępowali do egzekucji Kozaków bez sądu, niejednokrotnie w trakcie ich przekazywania przez Brytyjczyków czy Amerykanów. Zdarzało się, że zachodni alianci strzelali do Kozaków wspólnie z Sowietami. Przywódców kozackich, przede wszystkim zaś generałów – Andrieja Szkuro, Piotra Krasnowa i Timofieja Domanowa przewieziono do Moskwy, gdzie zostali osądzeni, a następnie w połowie stycznia 1947 r. straceni przez powieszenie. Pozostałych z reguły skazano na wieloletnie łagry. Tylko nieliczni z nich doczekali się władzy Nikity Chruszczowa i wydanej przez niego amnestii⁴².

W masie Kozaków przekazanych przez Brytyjczyków Sowietom były również osoby nie będące nigdy obywatelami sowieckimi. Wśród oficerów kozackich było wielu znanych bohaterów walczących w czasie wojny domowej w Rosji w Białej Armii wspólnie z Brytyjczykami. Do nich zaliczał się m.in. gen. Andriej Szkuro uhonorowany Orderem Łaźni za męstwo przez brytyjskiego monarchę Jerzego V. W trakcie przekazywania go Sowietom zerwał to odznaczenie z piersi i rzucił pod nogi brytyjskiego oficera. Takich jak on carskich emigrantów w samym tylko Jundenburgu Brytyjczycy przekazali ok. 3 tys.⁴³.

Kozacki Korpus Kawalerii

Od wiosny 1943 r. Niemcy zbierali Kozaków z różnych odcinków frontu i zaczęli gromadzić w jednym punkcie zbornym znajdującym się w Mławie, gdzie zamierzali ich przeszkolić, a następnie sformować w kozacką dywizję kawalerii. Dnia 1 VII 1943 r. zakończono jej formowanie. Dowódcą dywizji został niemiecki gen. Helmut von Pannwitz. Miała ona w tym czasie liczyć ponad 18,5 tys. żołnierzy, z czego ponad 4 tys. stanowili Niemcy. Jeśli chodzi o korpus oficerski, to spośród 413 oficerów dywizji Niemcy stanowili większość, bo aż 222⁴⁴.

Dowództwo niemieckie uznało, że kozacka dywizja najlepiej sprawdzi się w walce z partyzantką Tito na terenie okupowanej Jugosławii. Partyzanci rozpoczęli po ich przybyciu akcję propagandową przedstawiając Kozaków wśród miejscowej ludności jako prawdziwych potworów, z lubością dokonujących mordów i podpaleń. Początkowo odnosiło to skutek. W późniejszym czasie partyzanci

⁴¹ M.in.: J. Hoffmann, *op.cit.*, s. 244-246. Dramatyczny przebieg deportacji Kozaków przedstawił J. Mackiewicz w artykule *Zbrodnia w Dolinie rzeki Drawy*, „Wiadomości” 1955, nr 43.

⁴² Н.Д. Толстой, *Жертвы Ялты*, Москва 1996, s. 181-208.

⁴³ N. Tolstoy, *Forced Repatriation to the Soviet Union: The Secret Betrayal*, <http://www.fortfreedom.org/h16.htm> (3 XI 2014). Szerzej na ten temat w również w opracowaniu N. Tolstoja, *The Minister and the Massacres*, London 1986.

⁴⁴ С. Чув, *Проклятые солдаты...*, s. 182-184.

zaczęli zabiegać o przyjaźń Kozaków nazywając ich *słowiańskimi braćmi* i zachęcając do przejścia na ich stronę, co uczynili nieliczni, którzy po pewnym czasie mieli wracać rozczarowani. Zdarzali się jednak i również Kozacy współpracujący z partyzanckim wywiadem, co niejednokrotnie miała stwierdzić Abwehra działająca przy poszczególnych kozackich oddziałach, jednak w drugiej połowie 1944 r., a więc w okresie, gdy sytuacja Niemców na froncie znacznie pogorszyła się, według W. Krause nie było ani jednego Kozaka, który przeszedłby na stronę przeciwnika⁴⁵.

W drugiej połowie tego roku Heinrich Himmler, jako naczelny dowódca armii zapasowej, zaproponował Pannwitzowi przejście jego dywizji do Waffen-SS, na co ten, zwłaszcza po naradzie ze swymi oficerami, miał nie wyrazić zgody. W każdym razie do końca wojny Kozacy walczyli w mundurach Wehrmachtu, ale w kwestii zaopatrzenia przydzielono ich do Waffen-SS, dzięki temu też mieli otrzymać broń ciężką, taką jak działka przeciwlotnicze czy ciężkie haubice 105 mm⁴⁶. W lutym 1945 r. kozacka dywizja została rozwinięta w korpus.

Według generała Pannwitza polepszały się stosunki Kozaków z miejscową ludnością. Ponadto, jak stwierdził kozacki dowódca, Kozacy przebywający wśród tej ludności mieli być *najlepszą propagandą antybolszewicką* opowiadając swe przeżycia z *sowieckiego rajdu*⁴⁷.

Pojawiło się jednak również wiele oskarżeń o zbrodnie popełniane przez Kozaków. Zimą na przełomie 1943/44 r. w rejonie Šunj-Zagrzeb mieli oni na rozkaz Pannwitza powiesić 15 zakładników spośród miejscowej ludności, a trzech innych zastrzelić pod zarzutem szpiegostwa, chociaż nie było na to dowodów. W maju 1944 r. Kozacy 1 pułku spalili wioskę na południe od Zagrzebia, a w następnym miesiącu dokonywali masowych gwałtów na kobietach w miejscowości Metlika w Słowenii. Gwałtów mieli się dopuszczać również Kozacy z 3, 5 i 6 pułków kawalerii, m.in. w pobliżu miejscowości Broda, gdzie przeprowadzili również egzekucje. W grudniu 1944 r., w czasie, gdy przeprowadzali operacje przeciwko partyzantom, oskarżano ich o masowe morderstwa i gwałty w pobliżu miejscowości Virovitice. Dokonywali także rabunków, a w szczególności mieli sobie upodobać konie, świnie i maszyny do szycia. To tylko niektóre z kozackich wyczynów mających miejsce nawet na spokojnych terenach, gdzie nie przeprowadzano żadnych operacji wojskowych. Kozacy *zachowali się tam, jak bandyci i maruderzy*. Należy jednak zaznaczyć, że Pannwitz starał się zapobiegać tym ekscesom skazując winnych na rozstrzelanie⁴⁸.

⁴⁵ W. Krause, *Kozacy i Wehrmacht*, Kraków 2006, s. 165-166.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 239-243.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 189.

⁴⁸ А. Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији: утицај СССР-а и руских емигра-ната на догађаје у Југославији 1941-1945*, Београд 2010, s. 140-143.

Działalność Kozaków spowodowała interwencje dyplomatów węgierskiego i słowackiego przy Niezależnym Państwie Chorwackim u przedstawiciela niemieckich władz wojskowych na terenie tegoż państwa. Dyplomaci ci występowali w obronie swych rodaków będących na tych terenach mniejszościami narodowymi. Przedstawicielem tym był Edmund Glaise von Horstenu, który stwierdził później, że czytając pismo słowackiego ambasadora o wyczynach Kozaków *włosy mu się jeżyły na głowie*⁴⁹. Oficerowie niemieccy mieli porównywać jednostki podległe Pannwitzowi do brygady SS Kamińskiego w powstaniu warszawskim⁵⁰.

Ciekawe informacje z tego okresu podaje A. Okorokow. Według niego do października 1944 r. na stronę Kozaków miało przejść co najmniej 803 czerwonoarmistów. Zamieścił również informację o 6 sowieckich samolotach, których piloci po stwierdzeniu, że znajdują się w strefie dyslokacji kozackiej dywizji, przeprowadzili nalot na jeden z oddziałów Tito, po czym wylądowali w rejonie rozmieszczenia Kozaków⁵¹. Brakuje jednak bardziej precyzyjnych informacji na ten temat.

Pod koniec wojny niemieccy dowódcy mieli wyrażać troskę o żołnierzy formacji wschodnich walczących w mundurach Wehrmachtu. Gen. Ernst Köstring, po wzięciu po raz pierwszy do niewoli większej ich ilości przez Brytyjczyków i Amerykanów na froncie włoskim, zwrócił się z prośbą do niemieckiego MSZ, aby zaapelowało o traktowanie ich tak samo, jak żołnierzy niemieckich. Zdaniem Wernera Krause przerwienie formacji wschodnich na Zachód miało być celem zamierzeniem niemieckiego dowództwa, aby ich żołnierze uniknęli dostania się do sowieckiej niewoli. Starano się również zaopatrywać oficerów, w miarę możliwości, w dokumenty nie zdradzające ich narodowości⁵².

Na przełomie 1944/1945 r. trzech Niemców⁵³ udało się do Szwajcarii, gdzie poszukiwali kontaktu z Allanem Dullesem – szefem amerykańskiej komórki wywiadowczej w Bernie. Celem spotkania było przekonanie Amerykanów, aby alianci nie wydawali po wojnie Stalinowi żołnierzy niemieckich wschodnich formacji ochotniczych. W trakcie rozmowy Amerykanin zapewniał o pozytywnym rozwiązaniu tej sprawy⁵⁴.

W marcu 1945 r., na kongresie zorganizowanym w miejscowości Virovitza, delegaci wszystkich korpuśnych pułków kozackich uhonorowali gen. Pannwitz za wybierając go kozackim atamanem polowym – zwierzchnikiem wszystkich

⁴⁹ Г. фон Хорстенау, *Између Хитлера и Павелића*, Београд 2007, s. 329-331, 344.

⁵⁰ J. Hoffmann, *op.cit.*, s. 242.

⁵¹ А. Окорокков, *Козаки и Русское Освободительное Движение*, „Вече” 1996, № 58, http://nativregion.narod.ru/simple_8.html (22 XI 2014).

⁵² W. Krause, *op.cit.*, s. 261.

⁵³ Byli to: gen. Ernst Köstring – od początku stycznia 1944 r. objął funkcję Generała Formacji Wschodnich przy niemieckim Naczelnym Dowództwie Wojsk Lądowych, dr Fritz Arlt – kierownik Placówki do Spraw Ochotników w Głównym Urzędzie SS oraz prof. Gerhard von Mende – sekretarz stanu w Ministerstwie do Spraw Okupowanych Terytoriów Wschodnich.

⁵⁴ W. Krause, *op.cit.*, s. 275-276.

oddziałów kozackich. Była to sytuacja bez precedensu, ponieważ dotychczas stanowisko atamana zawsze sprawowali Kozacy, ewentualnie Rosjanie⁵⁵. Na tym samym kongresie wybrano również gen. Piotra Krasnowa przywódcą kozackiego rządu narodowego. Wybór ten był pokłosiem gwarancji autonomii, którą w tym miesiącu ogłosił Alfred Rosenberg dla państw, które posiadały swe komitety narodowe na terenie III Rzeszy⁵⁶.

Pod koniec wojny Pannwitz postanowił uniknąć poddania się komunistycznej partyzantce Tito czy Armii Czerwonej i zdecydował o przedostaniu się wraz z podległymi mu oddziałami w kierunku wojsk zachodnich aliantów. Dnia 12 V skapitulował przed oddziałami brytyjskimi w rejonie Klagenfurtu. Rozpoczął starania o gwarancje zachodnich aliantów, aby Kozacy nie zostali wydani Sowiecom. Jeszcze 24 V oddelegowany do Kozaków oficer brytyjski zapewniał ich, że nie dojdzie do tego. Również Kozacy liczyli na to, że w przyszłości dojdzie do konfliktu pomiędzy państwami zachodnimi a Związkiem Sowieckim i oni mogą stać się potrzebni Zachodowi⁵⁷. Jednak Kozacki Korpus Kawalerii podzieliły los Kozackiego Stanu.

Generał Pannwitz pomimo, że był ostrzegany przez żołnierzy brytyjskich, aby ratował się i uciekał, pozostał ze swymi żołnierzami do końca. Został wraz z nimi przekazany Sowiecom, przewieziony wraz z innymi wyższymi oficerami kozackimi do Moskwy. Tam osądzono go za zbrodnie wojenne, skazano na karę śmierci i stracono.

Inne formacje kozackie

We wrześniu 1944 r. Reichsführer-SS – Heinrich Himmler powołał do życia swym rozkazem specjalnym Rezerwę Wojsk Kozackich⁵⁸ działającą przy Głównym Urzędzie SS w Berlinie. Zadaniem Rezerwy było gromadzenie wszystkich Kozaków chętnych do walki po stronie III Rzeszy i przebywających na jej terytoriach jako jeńcy wojenni, robotnicy przymusowi, żołnierze służący w jednostkach niemieckich, przedwojenni emigranci i inni, którzy byli kierowani do 5 kozackiego pułku szkoleniowo-zapasowego. Do kwietnia 1945 r. miało przez niego przejść ok. 2 tys. Kozaków. Rezerwą Wojsk Kozackich kierował gen. Andriej Szkuro⁵⁹.

Poza oddziałami formowanymi pod dowództwem niemieckim należy również wspomnieć o oddziałach kozackich utworzonych na Dalekim Wschodzie przy

⁵⁵ *Ibidem*, s. 269-270; S. Newland, *op.cit.*, s. 212.

⁵⁶ W. Krause, *op.cit.*, s. 280.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 317-330.

⁵⁸ Niem. *Kosaken-Reserve*, ros. Резерв казачьих войск.

⁵⁹ A.B. Окороков, *op.cit.*

wspieraniu dowództwa armii japońskiej. W okupowanej przez siebie Mandżurii Japończycy planowali wykorzystać miejscową emigrację kozacką do działań wywiadowczych. Formowano również kozackie oddziały. Jeden z nich (ok. 150-200 żołnierzy) miał wziąć udział w potyczce w czasie bitwy nad rzeką Chałchin-Goł w 1939 r., gdzie został rozbity⁶⁰.

W późniejszym okresie pod japońskim dowództwem znajdowały się dwie brygady Kozaków Zabajkalskich, brygada mongolska, rosyjski korpus ochotniczy, dwie szkoły wojskowe, kursy wojskowe, oddziały policyjne i graniczne Mandżukuo, oddziały ochronne strzegące koncesji i kopalni, a ponadto pododdziały piechoty i kawalerii⁶¹. Najprawdopodobniej kilku oficerów ROA⁶² zostało wysłanych na Daleki Wschód do atamana Grigoryja Siemienowa z tajną misją. Wiadomo, że w styczniu 1945 r. ogłosił podporządkowanie swych oddziałów dowództwu Sił Zbrojnych Komitetu Wyzwolenia Narodów Rosji⁶³.

Zakończenie

Działacze kozaccy w czasie wojny, podobnie jak i przed wojną, dzielili się na dwie podstawowe frakcje: Kozaków uważających siebie za Rosjan i Kozaków-separatystów. Przywódcą tych drugich był gen. Piotr Krasnow. Już na samym początku wojny ustanowili oni swoje centrum w Pradze, które to miasto było ważnym ośrodkiem kozackiej emigracji już w okresie międzywojennym. We wrześniu 1944 r. Hitler wyraził zgodę na utworzenie Komitetu Wyzwolenia Narodów Rosji (KWNR) pod przewodnictwem gen. Andrieja Własowa, który planował podporządkować tej organizacji pod względem politycznym wszystkich obywateli ZSRS przebywających na terytoriach kontrolowanych przez III Rzeszę. Stanowczo przeciwstawiał się temu ze strony kozackiej gen. Krasnow. Władzy KWNR sprzeciwiała się również większość nierosyjskich narodów i żołnierzy służących po stronie niemieckiej.

W trakcie walk III Rzeszy z ZSRS w niewoli niemieckiej znalazły się miliony żołnierzy sowieckich. Duża liczba spośród nich była gotowa wstąpić do służby i walczyć u boku Wehrmachtu: jedni z powodu chęci przeżycia ciężkich warunków niemieckiej niewoli, inni zaś z nienawiści do władzy sowieckiej. Niejednokrotnie o wstąpieniu na służbę niemiecką decydowały oba czynniki. W formacjach

⁶⁰ И. Андрианов, *Дальневосточная казачья эмиграция в Маньчжурии в условиях японской оккупации 30-х гг. XX в.* [17 I 2014], <http://moscowia.su/projects/konkurs/raboty/2012/655-30-xx> (22 XI 2014).

⁶¹ А. Худобородов, *Казачья эмиграция в Маньчжурии в период японской оккупации (1932-1945 годы)*, „Вестник Челябинского государственного университета” 2002, № 1, s. 195.

⁶² Skrót od Русская освободительная армия (Rosyjska Armia Wyzwoleńcza).

⁶³ А. Окоркоков, *op.cit.*

kozackich służyła również znaczna część przedstawicieli emigracji z okresu wojny domowej w Rosji, nie posiadających nigdy sowieckiego obywatelstwa.

Na wielu terenach ZSRS zajmowanych przez armię niemiecką żołnierze Wehrmachtu byli witani jak wyzwolicieli, a znaczna część miejscowej ludności wyrażała gotowość do współpracy z władzami okupacyjnymi. W początkowym okresie wojny niemiecko-sowieckiej i oszałamiających niemieckich sukcesów władze III Rzeszy nie były zainteresowane formowaniem oddziałów złożonych z obywatelem ZSRS, chociaż poszczególni niemieccy dowódcy wojskowi uzupełniali nimi poniesione straty. W późniejszym natomiast okresie poparcie dla III Rzeszy na terenach ZSRS, których ludność sprzyjała Niemcom (np. Ukraina i północny Kaukaz), zaczęło słabnąć ze względu m.in. na niemieckie represje i eksploatację gospodarczą. Ponadto działacze polityczni, a także ludność tych terenów, oczekiwali od Niemców deklaracji politycznych przyznania im niepodległości lub chociażby autonomii. Spełnienie tych postulatów mogłoby znacznie wzmocnić potencjał niemiecki, zwłaszcza na froncie wschodnim. Władze niemieckie miały jednak wobec nich inne plany⁶⁴.

Jak podaje Siergiej Drobiazko całkowita liczba obywateli sowieckich i emigrantów pochodzących z terenu ZSRS, którzy służyli w Wehrmachcie, SS, policji i siłach paramilitarnych wynosiła 1,2 mln (większość z nich – 700 tys. stanowili Słowianie)⁶⁵. Natomiast Oleg Romańko podaje, że liczba obywateli sowieckich w służbie niemieckiej w czasie II wojny światowej wynosiła 1,3-1,5 mln na ogólną liczbę ok. 2 mln cudzoziemców⁶⁶. Około jednej trzeciej z tej liczby stanowili żołnierze formacji bojowych walczących na froncie przeciwko regularnym siłom, bądź na terenach okupowanych przeciwko partyzantom. Natomiast większość z nich stanowiły wszelkiego rodzaju pomocnicze służby i lokalne formacje samoobrony, które też częściowo brały udział w działaniach wojennych, a także służyły do uzupełniania formacji bojowych⁶⁷.

Kozacy, ze względu na swą liczebność, nie mogli odegrać poważniejszej roli walcząc po stronie III Rzeszy. Okazali jednak swą przydatność, przede wszystkim tocząc walki przeciwpartyzanckie na terenie Ukrainy, Białorusi, Polski, a także północnych Włoch i Jugosławii.

Do dzisiaj kontrowersyjną kwestią jest przekazywanie żołnierzy formacji kozackich, walczących po stronie niemieckiej władzom sowieckim. Według badań Nikołaja Tołstoja, przekazanie tych ludzi nie wynikało z chaosu czy braku nadzoru. Było rezultatem odgórnie zaplanowanych działań na poziomie brytyjskiego gabinetu. Nie było również koszmarnym nieporozumieniem, jak sugerowały to

⁶⁴ Szerzej na ten temat: A. Szymanowicz, *op.cit.*, s. 185-193.

⁶⁵ С. Дробязко, *Под знаменами врага. Антисоветские формирования в составе германских вооруженных сил 1941-1945 гг.*, Москва 2004, s. 339.

⁶⁶ О. Романько, *Мусульманские легионы во Второй мировой войне*, Москва 2004, s. 93.

⁶⁷ С. Дробязко, *op.cit.*, s. 339.

władze brytyjskie, ale decyzją rządu, który podjął decyzję o wydaniu Sowiecom ich najbardziej zatwardziały wrogów⁶⁸.

Tołstoj zwrócił uwagę na to, że fakt przekazania Sowiecom żołnierzy pochodzących z terenu ZSRS ustanowił pewien precedens, ponieważ, jak stwierdził, europejska tradycja azylu politycznego była tak silna, że do roku 1939 żadne państwo nie rozważało nawet przymusowego powrotu do domu obywateli, których życie i wolność byłyby w jakiś sposób zagrożone. Pod koniec wojny tysiące obywateli sowieckich i emigrantów z okresu wojny domowej w Rosji przedzierało się w niemieckich mundurach z narażeniem życia na tereny kontrolowane przez Amerykanów i Brytyjczyków będąc pewnymi, iż otrzymają tam azyl⁶⁹. W ramach operacji *Keelhaul*⁷⁰ wojska zachodnich aliantów przekazywały Sowiecom obywateli Związku Sowieckiego, którzy znaleźli się w alianckich strefach działań wojennych, bądź strefach okupacyjnych. Dotyczyło to również osób cywilnych, w tym m.in. robotników przymusowych.

Abstract

Adam Szymanowicz

Cossack formations in the service of the Third Reich

After the attack of the Third Reich's army on the Soviet Union, many Cossacks in exile declared their willingness to fight in the German formations against the hated enemy. Also, a significant part of the Cossack population in the Don, Kuban or Terek territories occupied by the Germans enthusiastically welcomed the entering Wehrmacht troops. Shortly afterwards, the Cossacks were permitted to create their local government there, and also received guarantees of cultural, educational and religious freedom. The formation of Cossack troops used by the Germans for reconnaissance and fighting the Soviet partisans also commenced. These soldiers were to be treated equally with German soldiers.

After a series of German defeats on the Eastern Front in 1943 and after the Red Army had taken the initiative on the Eastern Front, the Cossack formations together with the accompanying civilian population created the so-called Cossack

⁶⁸ N. Tolstoy, *Forced Repatriation...* Szerzej na ten temat w bardziej szczegółowych opracowaniach N. Tołstoja: *Victims of Yalta* (London 1977) oraz *The Minister...*

⁶⁹ D. Dismukes, *The forced reparation of soviet citizens: a study in military obedience*, Monterey 1996, s. 17-18.

⁷⁰ Nazwa *Keelhaul* (przeciąganie pod kilem) oznacza jedną z najokrutniejszych kar stosowanych m.in. w marynarce brytyjskiej (do I poł. XVIII w.), która polegała na krępowaniu kończyn skazanego i przeciąganiu go pod dnem statku. Bardzo często miała kończyć się śmiercią skazanego.

State or the structure of military administration reminiscent of the traditions of the Sich Cossacks. Together with the German army the Cossacks retreated to the west, taking part in battles against Soviet forces, Soviet partisans or even against the Warsaw insurgents. Later the Cossack formations were transferred to the occupied Yugoslavia to fight the Tito's Partisans, as well as to northern Italy. The end of the war was a tragic point in history of the Cossack troops. Cossacks in the captivity of the Western Allies (similarly to representatives of other non-Russian nations and Russian) were, often in a brutal manner, given to the Soviet authorities from whom they faced death or, at best, exile.

Keywords: Third Reich, USSR, Cossacks, World War II

References

- II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego*, P. Libera, Warszawa 2013.
- Andrianov, I., *Dal'nevostochnaya kazach'ya emigratsiya v Manchzhurii v usloviyakh yaponskoy okkupatsii 30-kh gg. XX w.* [17 I 2014], <http://moscowia.su/projects/konkurs/raboty/2012/655-30-xx> (22 XI 2014).
- Chuyev, S., *Kazach'i formirovaniya nemetskikh spetssluzhb* [12 IV 2008], <http://www.gipanis.ru/?level=908&type=page&lid=879> (20 X 2014).
- Chuyev, S., *Proklyatyye soldaty. Predateli na storone III reykh*, Moskva 2004.
- Courtois, S. et al., *Czarna księga komunizmu. Zbrodnie, terror, prześladowania*, Warszawa 2001.
- Dismlukes, D., *The forced reparation of soviet citizens: a study in military obedience*, Monterey 1996.
- Drobyazko, S., *Pod znamenami vraga. Antisovetskiye formirovaniya v sostave germanskikh vooruzhennykh sil 1941-1945 gg.*, Moskva 2004.
- Gdański, J., *Zapomniani żołnierze Hitlera*, Warszawa 2005.
- Hoffmann, J., *Rosyjscy sojusznicy Hitlera: Własow i jego armia*, Warszawa 2008.
- Horstenau, G. fon, *Između Hitlera i Pavelića*, Beograd 2007.
- Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie. Kol. A. XII 3/39. *Sprawy prometejskie. Ukraina sowiecka a wojna sowiecko-niemiecka*. Opracowanie Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza z 1941 r.
- Khudoborodov, A., *Kazach'ya emigratsiya v Manchzhurii vperiod yaponskoy okkupatsii (1932-1945 gody)*, „Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta” 2002, nr 1.
- Kozlov, A., *Velikaya Otechestvennaya voyna i kazaki* [1 II 2006], <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=883&level1=main&level2=articles> (20 X 2014).

- Krause, W., *Kozacy i Wehrmacht*, Kraków 2006.
- Kuberski, H., Gdański, J., *Uporczywa legenda: „Własowcy” w Powstaniu Warszawskim* [31 VII 2008], <http://www.historia.gildia.pl/wiek-xx/wojskowosc/ii-wojna-swiatowa/wlasowcy-w-powstaniu-warszawskim> (22 X 2014).
- Mackiewicz, J., *Zbrodnia w Dolinie rzeki Drawy*, „Wiadomości” 1955, nr 43.
- Mikulicz, S., *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1971.
- Newland, S., *Kozacy w Wehrmachcie 1941-1945*, Warszawa 2010.
- Okorokov, A., *Kazaki i Russkoye Osvoboditel'noye Dvizheniye*, „Veche” 1996, nr 58, http://nativregion.narod.ru/simple_8.html (22 XI 2014).
- Ot atamana Obshchekazach'yego ob'yedineniya general-leytenanta Y.I. Balabina*, „Vestnik Obshchekazach'yego v Protektoracie Chekhiiya i Moraviya” 1940, nr 1.
- Piovesan, S., *I cosacchi in Carnia e la battaglia di Pani di Raveo (1944-1945)* [24 VIII 2013], [http://www.piovesan.net/raveo/I cosacchi in Carnia \(1944\) e la battaglia di Pani di Raveo.pdf](http://www.piovesan.net/raveo/I%20cosacchi%20in%20Carnia%20(1944)%20e%20la%20battaglia%20di%20Pani%20di%20Raveo.pdf) (25 X 2014).
- Roman'ko, O., *Musul'manskiye legiony vo Vtoroy mirovoy voyne*, Moskva 2004.
- Shkarovskiy, M., *Kazachiy stan v Severnoy Italii*, „Novyy Zhurnal” 2006, nr 242, <http://magazines.russ.ru/nj/2006/242/sh16.html> (23 X 2014).
- Shymanovich, A., Lesyk Y., *Vil'ne kozatstvo i viys'kova rozvidka II Rechi Pospolytoyi v konteksti polityky prometeizmu*, „Voyenno-istorychnyy visnyk: Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noho uniwersytetu oborony Ukrayiny” 2017, vyp. 3.
- Stefanutti, P., *1944-45: l'occupazione cosacco-caucasica della Carnia e dell'Alto Friuli*, <http://www.carnialibera1944.it/documenti/occupazioneecosacca.htm> (25 X 2014).
- Szymanowicz, A., *Pomiędzy Warszawą a Elbrusem i Moskwą. Aktywność niepodległościowa narodów Północnego Kaukazu i polska polityka prometejska*, Wrocław 2017.
- Timofejev, A., *Rusi i Drugi svetski rat u Jugoslaviji: uticaj SSSR-a i ruskih emigranata na događaje u Jugoslaviji 1941-1945*, Beograd 2010.
- Tolstoy, N., *Forced Repatriation to the Soviet Union: The Secret Betrayal*, <http://www.fortfreedom.org/h16.htm> (3 XI 2014).
- Tołstoj, N., *The Minister and the Massacres*, London 1986.
- Tołstoj, N., *Victims of Yalta*, London 1977.
- Tołstoy, N.D., *Zhertvy Yalty*, Moskva 1996.

Adam Szymanowicz – ppłk Wojska Polskiego, dr historii, adiunkt na Wydziale Nauk o Bezpieczeństwie Akademii Wojsk Lądowych im. gen. T. Kościuszki we Wrocławiu. ORCID: 0000-0002-3997-5417

